

V.

A huszadik század voltaképpen 1867-ben kezdődött. Ebben az áldott esztendőben vezette rá a véletlen a híres svéd vegyészt arra, hogy ha kovaföldet nitroglicerinnel (szabatosan: glicerín-trinitráttal) itat át, könnyen kezelhető, hatásos robbanóanyaghoz jut. Ez a dinamit. Mindenki jól járt: a haditechnika, mert új szerrel gyarapodott, Nobel, mert vagyont gyűjtött, s a világbéke, mert azóta is élvezi az ötvenmilliós vagyon kamatait – ámbár két világ- s tucatnyi kisebbecske háborút így sem sikerült elhárítani.

Száz év telt el ennek az ellentmondásnak a jegyében; kapott Nobel-díjat békeapostol is, de az az államférfi is, aki az első atombomba ledobásáért felelős. Most, hogy e sorokat írom, 1967 tavaszán, éjjel háromnegyed kettőkor, a legmélyebb s legmagasabb huszadik században: csönd áramlik be a nyitott ablakon, s napalmbombák lobbannak valahol Délkelet-Ázsiában.

Az öreg költő egyedüli vigasza a Kapcsos Könyv. Nyaranta, margitszigeti magányos sétáin le-letelepedik egy padra; az „író” óvatosan araszolgat, szinte naponként kerül ki alóla vers; négy soros sóhaj vagy kárpázatos ballada, pajzán életkép vagy csöndes idill.

*Szép a független nyugalom,
Megérleli egy-egy dalom;
Nem mintha nem volnék beteg,
De nyugtat az, hogy – lehetek.*

Független nyugalomban sohasem volt része. Most hát van. Megszolgálta. Derekasán. S szeretné is megő-

rizni arra a rövid időre, ami még maradt. Ennyi a nyugdíjas vasúti bakternek is kijár.

De ki-e a költőnek? Hiszen számára a „független nyugalom” azt jelenti, hogy – dolgozhatnak kedvére.

S ez jól is volna így. Ha nem háborgatná Gyulai Pál, ha nem zsarolná oly szívósan, hogy közreadjon két-három darabot. Minek? Magának firkál, s úgy érzi: pongyolán, mert kedvére – holott kisujjában van a versírás minden fortélya, s ösztönös tudatosságában (alább majd megmagyarázom, mi ez), még ha akarna, sem tudna saját színvonalá alá süllyedni. Sőt, épp most emelkedik oly magasba, hogy a különben jó szemű Gyulai sem tudja – vagy csak nem meri – követni.

Gyulai követelődik. A költő hangjában – talán ez az első eset – némi ingerültég érződik. Míg aztán győz – nem az erény, hanem az erőszak. Baráti, kedves, itt-ott szellemes, de mégiscsak erőszak.

Arany a *Toldi szerelmét* sem akarta kiadni: úgy gondolta, nyomat belőle ötszáz példányt barátok, rokonok, ismerősök, de nem a nagyközönség számára.

Mi ez? Beteges elzárkózás? Harag? Hiú szeszély: kéreti magát, mint az ünnepelt, nyafka színésznő? Csömör? Utálat? Elefántcsonttorony?

Egyik sem. Nyugalmához ragaszkodik, kétségbeesetten, mert helyzete amúgy is kétségbeejtő.

Nem túlzok.

A prófétai szerep háládatlan, de kismiska az irodalmi pápa szerepéhez képest. Mert Arany Jánost irodalmi pápává szentelték.

Ettől pedig rövid lépés a népszerűtlenség vagy éppen a közutálat. Meg is érdemelte volna, ha maga buzgólkodik, hogy bekerüljön a szentélybe. Csakhogy ilyesmit soha életében nem tett. Csupán: dolgozott. Hogy túl jól – az más lapra tartozik. Kényelmesek vagyunk: könnyebb a közszájon forgó véleményt szajkózni – s hát még, ha ifjonti hevünket szítja –, mint önálló ítéletet alkotni, saját szemünkkel meggyőződni,

s ami épp elérhetetlen: elfogulatlannak lenni. Az Akadémia idejekorán kisajátította Arany Jánost: olyanok emelték vállra, akik bokájáig sem értek – magasra hát nem is emelhatték.

A tehetségtelenség kiváltsága, hogy gyatra szólamokkal a legjobb ügyet is el tudja rontani. A *Tetemrehívás* pompás ballada, mégsem kell sok ahhoz, hogy az embernek elmenjen a kedve az elolvasásától. Rövid idővel megjelenése után, 1878-ban egy irodalomtörténeti folyóiratban (Abafi Lajos Figyelőjében) jelent meg róla cikk; íme egy részlet:

„Bárci (!) Benő lelke mámoros odaadással szereti vala Kund Abigélt (,) titkos aráját, a ki azonban szerelmét nem viszonzozza ama bájteli föllengző hévvel, a mellyel az rajta csüng (!) s minőt benne édelgőbuzdulással ébreszteni törekedik. Az érzelmek e remegő vágyakozása Abigélben csak hiú öntetszelgést, szerelmi elbizakodást, könnyelmű önhittséget táplál, a mely hízeleg neki, elkábítja őt s szíve büszkeségét annyira fölingerli, hogy eltántorul s gerjedelmei nemességének elnémításával egyedül önimadásba merül. Kéjeleg kedvese hódoló, szent nyilatkozataiban, a melyek behatolnak ugyan keblébe, de hasonló hangokban föl nem melegülnek (!), Bárci vallomást áhítoz s Abigél hallgat, gyönyört szíva kedvese szavaiból, kínos ömlengéséből, fukar élvezetet sajtolva kölcsön(ös), de rejtőző érzelmeiből. Benő, Abigél szeretik egymást, míg azonban Benő üdvét a szerelem áradozó, fesztelen nyíltságában keresi, addig Abigél a szerelmet magába fogadja és viszonzozza is, de ajkai szorosán lecsukvák s szerelemtől nem szólanak. Karjai ölelik ugyan Benőt, szíve azonban nem vallja meg, nem árulja el (!), mi dobogtatja. Teljesen átengedi magát Benő gerjedelmei rohamosságának (!), szívök csapkodó hullámai egymásba ömlenek, csakhogy Abigél nem nyújt szóló bizonyítékot belseje igaz állapotáról (!).” – S így tovább.

Az irodalmi pápa népszerűtlen. Mert a költők sze-

retnek tanulni (ha jó költők), illetőleg nem szeretnek (ha rossz költők), de abban egyek, hogy nem tűrik a kioktatást. S ha Arany János szent nevében oktatják ki őket, megharagszanak Arany Jánosra. Az Akadémia legalább tízannyi kárt okozott Arany-nak, mint amennyi hasznot hajtott az Akadémiának Arany.

Költeményeinek 1867-es – nekem mindmáig szép – kiadásából ismertem meg Arany Jánost gyermekkoromban. Megismertem? Megismerkedtem vele. Költőt nem lehet megismerni – jó költő holtunkig tanít. Megszeretni azonban megszerettem.

Következett aztán az Ady-varázs, s megütött egy utalás az „olcsó Arany-féle rímek”-re (mint utóbb láttam, épp olyan Ady-versben, amely nagyon sokat köszönhet Arany Jánosnak). – Ady baráti unszólásra olvasta el a *Buda halálát*, s megváltoztatta eleve elfogult ítéletét Aranyról. Hogyne idegenkedett volna egy Akadémiai Szent Jánostól, akit egy Szabolcska Mihály, egy Vargha Gyula vallott őséül. – Fiatalok és öregek harca talán éppen a Nyugatosok fölléptekor volt a legelkeseredettebb az egész magyar irodalomban. Nem csoda – a szakadék is ekkor volt a legtátongóbb. Még Mikszáth is azzal intézte el e nemzedékkérdést, hogy akiben mozog valami: nem biztos, hogy tehetség, giliszta is lehet.

Móricz Zsigmond így emlékezik meg e korszakról:

„Mikor 1900 szeptemberében Pestre jöttem az egyetemre, első dolgom volt, hogy... elmenjek a Kisfaludy Társaság ülésére... Az Akadémia kistermében áhítattal ültem. Az elnöki asztalnál három aggastyán ült... Beszéltek Arany Jánosról, Petőfiről, s Kisfaludy Károlyról. Beszéltek a népköltészetéről, a hazáról. De a három öregúr közül egyik sem beszélt arról, hogy ő mit alkotott...

Azóta eltelt három évtized... Engem is beválasztot-

tak a Társaságba, s mikor elmentem az első ülésre, azt mondja a három szent aggastyán közül az egyik:

– Hány éves vagy, úrócsém?

Megmondtam.

– Én is annyi voltam, mikor beválasztottak.

– Mikor volt az?

– 1869.

Rémülten néztem rá. Tíz évvel régebben, mint én megszülettem. Az öregúr akkor még azt mondta:

– Az a maguk Adyja, az ügyes fickó, feltalálta a vers nélküli verset.

Jóízűen felnevetett.”

S más helyütt, ugyancsak a század elejének hivatalos irányzatáról:

„...Négyesy László, már akkor is” (Móricz e cikket 1931-ben írta) „mint rugalmasságát veszített, nem éppen ifjú ember, egy egész írógenerációt ostromozott, mint szerény katonája egy irtóhadjáratnak, amit az akkori Akadémia és Kisfaludy Társaság indított.

Istenem, milyen egyszerű dolgokról volt szó. A tanár urak, mint a nemzeti szellem hivatalos őrei, biztosan tudnak mindent ex professo. Előttük nincsen kétség, ellenben van biblia. A bibliájuk fő fejezete Arany János. Alfejezet Petőfi Sándor. Vannak aztán *Énekek éneke* s más fejezetek, Berzsenyi, Virág Benedek, Dugonics András, jó öreg Gvadányi s így visszafelé. Szépen tisztán ki van az dolgozva, hogy mit mondott Széchenyi s mit mondott Gyulai Pál. Pontosan meg van állapítva, hogy mit *kell* érteni nemzetiesség alatt, s a tanár úrnak semmit sem kellett tennie és fáradnia, csak elővenni a régi fegyvereket, és eldörögni a Kárpátoktól az Adriáig annyit dörgött frázisokat.”

De hát mindez Arany halála után harminc évvel történt. Elképzelhetjük, milyen lehetett a hangulat a költő életének utolsó esztendeiben. Az akkori fiatalok legnagyobb része ugyan nem élte túl saját halálát; minden tehetségük, érdemük, kiváltságuk az Arany-gyű-

lölet volt – valóságos divat abban az időben. Fegyverben nem voltak válogatósak: ízléstelen gúnyverstől szárnyatlan paródiáig mindennel megpróbálkoztak.

A pápa ellen. Mert, ugye, az irodalom papjai a pápa nevében követték el gáztetteiket –: ezért van szükség irodalmi pápára, mi másért is volna. (Egyébként Tolnai Lajosnál ki-ki elolvashatja a részleteket.)

Ilyen heccnek volt áldozata Arany János.

A hecc német eredetű szó, és amit jelöl, nem valami épületes dolog. Hecceket még a múlt század első felében is rendeztek. Állott pedig ez abból, hogy vad- vagy megvadított állatra rászabadítottak tízszeres túlerejű ember- vagy kutyafalkát, s ezzel az öklendeztető állatkínzással szórakozott a közönség.

Fölháborító az összehasonlítás Arany János helyzetével?

Tessék csak nyugodtan fölháborodni – a valóság csöppet sem volt rózsásabb.

Egyfelől kijátszották a fiatalok ellen: a versírás receptjét egyszer s mindenkorra megadta Arany János.

Másfelől a fiatalokra – mint mondták: Titán Latickra – árulkodtak nála a tisztos akadémikusok, akár a hátulgombolós gyermekek. Jellemző pl. Kiss József esete: ő ugyanis vette azt a bátorságot, hogy balladákat mert írni; rögtön be is vádolták Arany Jánosnál, abban a reményben, hogy a balladák utolérhetetlen mestere rápirít a tejfölös szájú pályatársra, tehát az Akadémia nyugodt lélekkel átkozhatja ki.

Csakhogy Arany azt mondta: De hiszen ez nagyon szép!

És így maradt két szék között a pad alatt.

Így ebrudalták ki Arany Jánost.

„Ments meg, Uram, a barátaimtól; ellenségeimmel elbánok magam is.”

No de sebaj, majd az utókor! – az irodalom papjai

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ezzel a túlvilági étellel kecsgetetik a költőket. Nekik szólt oda Ady, hogy „frászt az utókornak” – mert „íme, bizonyság Isten előtt”, hogy mennyire elronthatják a kortársak a költő ügyét az utókor szemében is. A hiszékeny utókortársak nagy része tudniillik látatlanban veszi át az örökséget, s valami felemás kegyeletből elnevez egy cukrászdát Vörösmartyról, egy úszódarut Ady Endréről, egy temetkezési vállalatot József Attiláról. (S ez nem tréfa, példákkal tudom igazolni.)